

**ПРОБЛЕМА ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ У РОСІЙСЬКО-РУМУНСЬКИХ
ВІДНОСИНАХ ПЕРІОДУ "СХІДНОЇ КРИЗИ" 1875 - 1878 РР.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОСІЙСЬКОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ)**

У статті досліджується ставлення російської періодичної преси до конфлікту між Росією та Румунією стосовно території південної Бессарабії в період "східної кризи" 1875 - 1878 рр., розкриваються причини та наслідки цього конфлікту для російсько-румунських відносин.

Ключові слова: Південна Бессарабія, Східна криза, румунське питання, конфлікт, російська періодична преса, регіональна періодика, Сан-Стефанський мирний договір, Берлінський конгрес.

Російська дипломатія, визначаючи основні стратегічні цілі держави у вирішенні "східної кризи", передбачала можливість використання території Румунії для пересування російських військ на Балканський півострів, укладення російсько-румунського військового союзу та розповсюдження свого впливу на Південно-Східну Європу. Серед головних завдань російської зовнішньої політики було також повернення території Південної Бессарабії, що відійшла до Румунії після Кримської війни 1853 - 1856 рр. Прагнення Російської імперії повернути цей регіон призвело до погіршення російсько-румунських відносин та спричинило новий конфлікт у "східному питанні".

Відносини між двома країнами щодо проблеми повернення Південної Бессарабії, яке виникла на завершальному етапі "східної кризи" 1875 - 1878 рр., широко висвітлювався періодичною пресою Російської імперії. Редакції центральних російських газет та журналів розкривали румунське питання в оглядах міжнародних подій, публікували телеграми та статті кореспондентів із Бухареста. Значну увагу російсько-румунському конфлікту приділяла також і регіональна преса, зокрема одеські газети "Новороссийский телеграф", "Одесский вестник" та "Правда". Усе це свідчить про актуальність досліджуваного питання в громадській думки Російської імперії.

Проблема Південної Бессарабії в російсько-румунських відносинах періоду "східної кризи" 1875 - 1877 рр. залишається малодослідженою. Радянська історіографія намагалася не акцентувати увагу на цьому конфлікті в умовах радянсько-румунських дружніх відносин. Детально висвітлюючи розвиток російсько-румунських відносин, радянський історик М.М. Залишкін у монографії "Внешняя политика Румынии и румыно-русские отношения (1875 - 1878)" [1] залишив поза увагою південнобессарабський конфлікт. Сучасні дослідники констатують погіршення російсько-румунських відносин унаслідок повернення Південної Бессарабії до Росії. У дослідженнях В.Н. Виноградова "Румыния: от союза с Россией к союзу с Центральными державами" [2] та М.М. Морозова "Гогенцоллерны в Румынии" [3] зазначається, що відторгнення Південної Бессарабії від Румунії призвело до зміни зовнішньополітичного курсу румунської держави, її вступу до блоку з Німеччиною та Австро-Угорщиною, спрямованого проти Росії та Франції. В українській історіографії ця проблема взагалі не досліджувалася.

Досліджуючи обрану тему, автор намагався вирішити ряд конкретних завдань: на основі матеріалів загальноросійської та регіональної преси розкрити передумови розв'язання російсько-румунського конфлікту, викликаного поверненням Південної Бессарабії до складу Російської імперії; визначити зміни у ставленні

російської громадської думки до румунської зовнішньої політики; дослідити вирішення конфлікту на Берлінському конгресі у світлі російської періодики.

3 січня 1877 р. у Будапешті була підписана російсько-австрійська секретна конвенція, яка забезпечувала нейтралітет Австро-Угорщини на випадок російсько-турецької війни. У конвенції представлена претензія Росії на територію Південної Бессарабії та можливість її повернення після перемоги над Туреччиною [4, с. 153].

Російська періодика, оцінюючи зовнішню політику Російської імперії у "східному питанні", головною метою мала на увазі визволення християнських земель від панування Туреччини. Співробітництво між Росією та Румунією в російсько-турецькій війні 1877 – 1878 рр. позитивно оцінювалося російською пресою. Періодичні видання Росії наголошували на значній союзницькій допомозі румунської армії у війні. Велика увага приділялася питанню про перехід румунської армії через Дунай та подальшу її боротьбу проти Туреччини. При цьому преса намагалася не акцентувати увагу читачів на прагненні Росії поширити вплив на Балканському регіоні та повернути територію Південної Бессарабії.

Головні результати російсько-турецької війни були закріплені в Сан-Стефанському прелімінарному договорі, підписаному 19 лютого (3 березня) 1878 р., згідно з яким Туреччина визнавала незалежність Румунії. Відшкодування Туреччиною фінансових витрат Росії у війні в сумі 1410 млн. руб. було замінено територіальними поступками: до Росії відходила територія Північної Добруджі, острови дельти Дунаю та Зміїний острів. Проте російський уряд запропонував обміняти ці землі на територію Південної Бессарабії. Крім цього, за російською армією закріплювалося право вільного проходу через територію румунської держави [5, с. 169-170].

Румунський уряд категорично заперечував повернення Південної Бессарабії до Росії, наголошуючи на гарантії непорушності цілісності румунської держави, закріпленій російсько-румунською військовою конвенцією від 4 квітня 1877 р. Російський уряд після перемоги над Туреччиною прагнув повернути свої позиції на Дунайському регіоні, що були втрачені після поразки в Кримській війні. Повернення Південної Бессарабії, на думку царизму, не було порушенням румунських національних прав, покликаючись на багатонаціональний характер населення цієї території, у якому румуни складали меншість.

Ще до підписання Сан-Стефанського договору російські джерела повідомляли про можливі зміни в зовнішній політиці Румунії, викликані прагненням Росії повернути територію Південної Бессарабії: "Міністр-президент Братіану проголосив, що він краще подасть у відставку, ніж підпише угоду, що порушує цілісність князівства" [6, с. 3]. Немоżliвість обміну Південної Бессарабії на територію Добруджі румунський уряд мотивував такими причинами: по-перше, територія Південної Бессарабії й раніше належала до молдавської території; по-друге, приєднання цієї території до Молдавії за Паризьким трактатом було необхідно для забезпечення міжнародного пароплавства Дунаєм та здійснення "національно-економічних завдань" Румунії; по-третє, територію Добруджі неможливо було приєднати внаслідок труднощів у шляхах сполучення; по-четверте, Румунія потребувала більш гідної винагороди за військові жертви у війні [7, с. 2].

Офіційна газета російського уряду "Journal de St. Petersbourg" визначила передумови повернення території Південної Бессарабії до Росії: порушення європейськими державами та Румунією умов Паризького трактату 1856 р. та, як наслідок, втрата підстав на володіння Молдавією території Південної Бессарабії; значна допомога Росії в завоюванні незалежності Румунією; погіршення соціально-економічного становища Південної Бессарабії у складі Румунії; справедливий обмін на територію Добруджі, що була більш перспективною в економічному плані [8, с. 2].

Протест румунського уряду проти повернення Південної Бессарабії до Росії викликав незадоволення в російського уряду. Канцлер О.М. Горчаков при зустрічі з румунським представником генералом Я. Гіку погрожував роззброїти румунську армію в разі відмови уряду Румунії від обміну територіями [2, с. 139]. У свою чергу

румунський князь Карл заявив, що румунську армію "... можна розбити, але нікому її ніколи не вдасться її роззброїти" [9, с. 2].

Про подальше напруження російсько-румунських відносин повідомляли столичні та регіональні газети. Журнал "Русский вестник", інформуючи про засідання румунського сенату, підкреслював, що румунська влада виступала проти повернення Південної Бессарабії до Росії, тому "прийшлося стягнути значні російські сили до околиць Бухаресту, щоб трохи опам'ятати завзятих представників Молдо-Валахського народу" [10, с. 923]. Журнал "Вестник Европы" зазначав, що румуни протестують проти повернення Південної Бессарабії до Росії. "Навіть колишні союзники наші – румуни – відвели свої війська в Малу Валахію тільки для того, щоб запобігти сутичкам їх із російськими військами в Бухаресті...", – наголошував кореспондент журналу [11, с. 362]. "Вестник Европы" стверджував, що повернення Росії території Південної Бессарабії стало головною причиною виступів Англії та Австрії проти умов Сан-Стефанського договору. Газета "Правда" повідомляла про можливість розірвання дипломатичних відносин між Росією та Румунією [12, с. 2].

У березні 1878 р. російська армія розпочала підготовку до окупації Південної Бессарабії. "Новоросійський телеграф" інформував, що російські війська почали готувати стоянки для військ "від Рені до Чорного моря" [7, с. 2]. При цьому газета наголошувала, що російська армія повинна були вступити до Бессарабії тільки після ратифікації відповідного рішення європейськими державами. Однак газета "Новое время" констатувала, що вже з 1 квітня розпочалося зайняття території Південної Бессарабії російськими військами: "Систематичне зайняття Бессарабії російськими військами – факт, що відбувся, – зазначала газета. – Майже всі селища округів Кагульського, Болградського та Ізмаїльського зайняті російською піхотою, кавалерією та артилерією" [13, с. 2].

Газета "Одесский вестник" у травні 1878 р. інформувала своїх читачів про те, що румуни залишили свою армію на колишніх позиціях з метою забезпечення за ними володіння Бессарабією. В умовах можливої війни Росії з Англією румунський уряд зайняв вибігальну позицію. У разі війни, доки російська армія буде зайнята на турецькому фронті, "демонстрація 60-тисячної румунської армії, спрямована проти російських шляхів сполучення, змусить санкт-петербурзький кабінет формально відмовитися від своїх посягань на Бессарабію", – попереджувала газета [14, с. 1]. У разі мирного вирішення конфлікту, на думку "Одесского вестника", Румунія відмовилася б від Бессарабії з метою зберегти дипломатичні відносини з Росією. Однак газета "Новоросійський телеграф" повідомляла, що для румунського уряду вигідніше було б, якби конфлікт дійшов до силового вирішення, ніж до дипломатичного: "У впливових колах виявляються вкрай войовничі настрої: вирішено, у випадку нападу ззовні захищатися до останньої людини. Військові приготування проводяться найенергійнішим чином" [15, с. 2].

Питання про повернення території Південної Бессарабії до Росії було винесено на розгляд Берлінського конгресу (1 червня – 1 липня 1878 р.). Хоча румунські представники (прем'єр-міністр І. Братіану та міністр закордонних справ М. Когелнічану) були присутні на конгресі, проте Румунія не була включена до числа держав-учасниць та практично не мала ніякого впливу на його рішення. Газета "Новоросійський телеграф" в огляді міжнародних подій повідомляла про рішучі наміри румунського уряду відстоювати цілісність своєї території та виступати проти від'єднання Південної Бессарабії [16, с. 2]. При цьому Румунія сподівалася на підтримку своїх вимог із боку Англії. Крім того, російська преса наголошувала на зближенні Румунії з Туреччиною та Австрією під час конгресу [17].

Вимоги румунських представників не підтримали держави-учасниці Берлінського конгресу. Це пояснюється тим, що, обмежуючи умови Сан-Стефанського договору щодо Болгарії та інших слов'янських держав, європейські дипломати вирішили віддати Росії територію Південної Бессарабії, щоб зменшити невдоволення

російських представників на конгресі. Російська преса повідомляла про невтішні для румун результати засідання Берлінського конгресу [18].

Протестуючи проти обмеження європейськими державами національних інтересів румунської держави, румунський уряд заявив конгресу про невиконання його умов щодо повернення Південної Бессарабії ще до підписання остаточних рішень. "Румунські міністри до останньої хвилини продовжують повторювати, що князівство, навіть отримавши несприятливе рішення конгресу, не погоджується на поступку Бессарабії, ні на приєднання Добруджі", – інформувала "Правда" [19, с. 3]. Подальше загострення бессарабського питання, зазначала газета, мало б негативні наслідки для Румунії: "Держави пригрозили румунам знищити їх князівства з метою покласти край їхній упертості в бессарабському питанні" [19, с. 3]. Газета "Голос" висловлювала впевненість, що обмін території був неминучим, адже європейські держави не дозволили б порушити визначені ними кордони будь-яким князівством. Питання про силове вирішення конфлікту, на думку кореспондента, не мало "ніякого практичного значення" [20, с. 4].

Намагаючись згладити російсько-румунські суперечності, російський уряд пішов на поступки, зокрема запропонував велику грошову винагороду за повернення Південної Бессарабії, розділ території на дві частини та навіть майбутній болгарський престол князю Карлу [21, с. 2]. Однак румунський уряд відкинув будь-які російські пропозиції. "...Румунське суспільство більше дорожить Бессарабією, ніж династією Гогенцоллернів", – наголошувала газета "Правда" [19, с. 3].

Не чекаючи на остаточні рішення конгресу, румунські представники залишили Берлін та повернулися додому. Як протест румунський уряд розіслав державам меморандум, у якому формулювалися основні територіальні та зовнішньополітичні вимоги румунської держави. Російська преса визначила основні пункти цього документа: 1) заборона від'єднання будь-якої території від румунської держави; 2) заперечення проходу російських військ через Румунію; 3) приєднання до румунської території островів та гирла Дунаю, включно острову Зміїний; 4) обов'язковість винагороди за військові дії румунської армії на боці Росії; 5) остаточне визнання румунської незалежності [22].

У меморандумі зазначалися умови, у які була поставлена Румунія під час російсько-турецької війни. Укладення російсько-румунської військової конвенції трактувалося як необхідність в умовах, які загрожували збереженню румунської державності. При цьому румунський уряд наголошував на гарантії недоторканості "нинішніх володінь" румунської держави з боку Росії. У документі стверджувалося, що Румунія не бажала вступу у війну та займалась обороною своїх кордонів, але загроза її перетворення на театр військових дій вимусила румунський уряд на активні військові дії проти Туреччини. Участь румунської армії в російсько-турецькій війні, на думку румунського керівництва, сприяла перемозі Росії та початку мирних переговорів, у яких Румунія не брала участі. Умова повернення Південної Бессарабії до Росії, як зазначалося в меморандумі, була повідомлена румунському уряду несподівано, нехтуючи національні інтереси румунської держави [19, с. 3]. Хоча цей меморандум не був сприйнятий європейськими державами, проте він мав яскраву антиросійську спрямованість, що вказувало на зміну в зовнішньополітичному курсі Румунії щодо Росії.

Позиція російського уряду щодо Румунії була визначена в "Листі канцлера О.М. Горчакова з приводу Бессарабії". Російський уряд наголошував на необхідності збереження та зміцнення російсько-румунського союзу, однак підкреслював, що російська дипломатія мала "...інтереси та права... стосовно до яких ми не можемо робити поступок" [23, с. 3]. До таких інтересів належала територія Південної Бессарабії. З цією метою царський уряд радив румунському керівництву справедливо та раціонально оцінити своє зовнішньополітичне становище.

19 червня на засіданні Берлінського конгресу питання про Південну Бессарабію було остаточно вирішено на користь Росії [24, с. 4]. Згідно з умовами

Берлінського трактату визнавалася незалежність Румунії; гарантувалася свобода віросповідання; забезпечувався вивід російських військ із румунської території. Румунія повинна була повернути Росії територію Бессарабії в обмін на територію Північної Добруджі та острови дельти Дунаю, зокрема й острів Зміїний [25, с. 201].

Румунський уряд був вимушений прийняти умови трактату. Повернення Бессарабії до Росії викликало обурення в румунському суспільстві. Проблемним залишилося приєднання території Добруджі до Румунії. Російська преса повідомляла про розкол у румунському парламенті щодо цього питання [26, с. 2]. Кореспондент газети "Голос" вважав, що небажання румунським урядом приєднати Добруджу пояснювалося відсутністю "природних кордонів, які можна було захищати" [20, с. 4]. Іншою причиною були, за свідченням газети "Новоросийский телеграф", труднощі в управлінні цією територією: "Щоб управляти 9-ма великими задунайськими округами, потрібно щонайменше 10000 війська, а вся румунська армія в мирний час не перебільшувала 10-тисячного складу" [27, с. 3]. Збільшення військового складу призвело б до погіршення добробуту населення.

Кореспондент "Новоросийского телеграфа" наголошував, що продовженню конфлікту щодо Південної Бессарабії сприяла й румунська періодична преса, зокрема місцеві газети: "Румунська преса... виставляла росіян у карикатурному вигляді, такими варварами, перед якими турки здаються добрим та цивілізованим народом..." [28, с. 1]. Повернення Південної Бессарабії до Росії, на його думку, не призвело б до такого конфлікту, якщо б пропозиція її обміну на Добруджу надійшла тоді, коли "...росіяни здобули в середовищі румун повагу" [28, с. 2]. Кореспондент засуджував дії консервативної партії, яка прагнула схилити румунський уряд на союз із Австро-Угорщиною, спрямований проти Росії.

Критикуючи румунську пресу, російська періодика в різких тонах відгукувалася про румунів. Наміри румунського уряду зберегти Бессарабію називалися "зарозумілими" [29, с. 3]. "Новоросийский телеграф" називав румунський народ "аморальним та непостійним, ... що заслуговує осуду" [30, с. 2]. Газета стверджувала, що інтереси румунів у бессарабському питанні не мали значення, адже вже існував подібний прецедент: "... як Європа Паризьким трактатом відірвала Бессарабію від Росії, не запитавши її, – зазначав "Новоросийский телеграф", – так і конгрес за новими міжнародними правовими формами може передати ту ж смугу Росії, мало переймаючись бажаннями румун" [26, с. 2]. Таке ставлення свідчить про те, що російсько-румунський конфлікт відбувся не тільки на дипломатичному рівні: він поширився й на громадську думку обох держав.

Приєднання Росією території Південної Бессарабії, що порушило гарантований принцип цілісності румунського князівства, викликало протидію з боку румунського уряду, але зовсім не зустріло заперечень із боку російської громадської думки. Періодична преса Росії засуджувала політику румунського уряду, спрямовану на збереження Бессарабії у своєму складі. Це свідчить про прихильність російської періодики до офіційного курсу царизму у "східному питанні". Бессарабський конфлікт призвів до погіршення російсько-румунських відносин та фактично змінив зовнішньополітичну орієнтацію Румунії в бік Австро-Угорщини та Німеччини.

Список використаних джерел та літератури

1. Зальшкин М.М. *Внешняя политика Румынии и румыно-русские отношения (1875 – 1878)*. – М.: Наука, 1974. – 291 с.
2. Виноградов В.Н. *Румыния: от союза с Россией к союзу с Центральными державами // В "пороховом погребе Европы". 1878 – 1914 гг.* – М.: Индрик, 2003. – С. 135-158.
3. Морозов Н.Н. *Гогенцоллерны в Румынии // Новая и новейшая история.* – 1995. – № 1. – С. 161-175.

4. Дополнительная конвенция между Россией и Австро-Венгрией. Будапешт. 3/15 января 1877 г. // Сборник договоров России с другими государствами. 1856 – 1917. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1952. – С. 153-155.
5. Сан-Стефанский прелиминарный мирный договор. 19 февраля / 3 марта 1878 г. // Сборник договоров России с другими государствами. 1856 – 1917. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1952. – С. 159-175.
6. Новороссийский телеграф. – 1878. – 14 (26) января.
7. Там же. – 7 (19) марта.
8. Journal de Saint Petersbourg. – 1878. – № 71 // <http://www.bessarabia.ru/rus.htm>
9. Правда. – 1878. – 7 (19) апреля.
10. Политическое обозрение // Русский вестник. – 1878. – Т. 134. – Апрель.
11. Иностранная политика. Мир или война? // Вестник Европы. – 1878. – Т. 3. – Кн. 5.
12. Правда. – 1878. – 12 (24) апреля.
13. Новое время. – 1878. – 25 апреля (7 мая).
14. Одесский вестник. – 1878. – 20 мая.
15. Новороссийский телеграф. – 1878. – 25 мая (6 июня).
16. Там же. – 31 мая (12 июня).
17. Там же. – 4 (16) июня. – С. 2; Одесский вестник. – 1878. – 20 июня. – С. 3; Правда. – 1878. – 14 (26) июня. – С. 2.
18. Новое время. – 1878. – 16 (28) июня. – С. 1; Голос. – 1878. – 19 июня (1 июля). – С. 4; Новороссийский телеграф. – 1878. – 8 (20) июня. – С. 1; Правда. – 1878. – 20 июня (2 июля). – С. 3.
19. Правда. – 1878. – 22 июня (4 июля).
20. Голос. – 1878. – 11 (23) июня.
21. Новороссийский телеграф. – 1878. – 21 июня (3 июля).
22. Новое время. – 1878. – 16 (28) июня. – С. 1; Правда. – 1878. – 22 июня (4 июля). – С. 3.
23. Правда. – 1878. – 24 июня (6 июля).
24. Голос. – 1878. – 21 июня (3 июля).
25. Берлинский трактат. 1/13 июля 1878 г. // Сборник договоров России с другими государствами. 1856 – 1917. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1952. – С. 181-206.
26. Новороссийский телеграф. – 1878. – 4 (16) июля.
27. Там же. – 8 (20) июля.
28. Там же. – 29 июня (11 июля).
29. Новое время. – 1878. – 7 (19) июня.
30. Новороссийский телеграф – 1878. – 2 (16) июля.

SUMMARY

In this article the attitude of the Russian periodic press toward a conflict between Russia and Romania concerning territory of South Bessarabia during "east crisis" 1875 – 1878 is determined, reasons and consequences of this conflict are defined.

Key words: *the South Bessarabia, the East crisis, the Romanian question, conflict, the Russian periodic press, regional periodicals, the San-Stefanian peace treaty, the Berlin congress.*